

Beszámolók

Szemlék

Referátumok

Klasszikus könyvtári szókincsünk

A könyvtári szakkifejezések egy részének latin és görög az eredete, ezeknek a kifejezéseknek több ezer éves múltjuk van. Hűen tükrözik azt a tényt, hogy a könyvtár az információgazdaság legkorábbi, első intézménye. Szótári formában bemutatjuk a klasszikus könyvtári szókincs eredetét, és nem utolsósorban azt, hogy e szókincs ma is fontos szerepet játszik az információfeldolgozás, tárolás és keresés világában. A klasszikus könyvtári kifejezésekhez ma is korszerű meghatározások kapcsolódnak.

A klasszikus nómenklatúra szavai után kerek zárójelek között megadjuk a származási nyelvet (görög, latin), megadjuk – ha megállapítható volt – az első „magyar” előfordulás évét, egyszeres idézőjelben a kifejezés fordítását, kétszeres idézőjelben a meghatározott forrásból származó meghatározást, a kerek zárójelek közé tett forrásjellel zárójelek nélkül a megjegyzéseket, végül pedig NDA: előzékkel – ha létezik – a mai nevének meghatározását a Nemzeti Digitális Archívum terminológiai névtára szerint.

Rövidítések

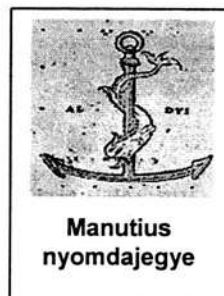
ált.	általános
átv. ért.	átvitt értelem
gör.	görög
ill.	illetve
jel.	jelentés
lat.	latin
magy.	magyar
Mnyt-esz	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
SZE	Szolnoki Ernő
tsz.	többes szám
tud.	tudományos
újlát.	újlatin
v.	vagy
vmely	valamely

acta (lat.) 1644: 'ügyirat', 1959: 'tud.-os folyóirat', időszaki kiadványok gyakori címkezdetek, eredeti jelentése: 'megtörtént dolgok', rendeletek, ill. okmány, ügyirat

advolutum (lat.) 'melléklet'. NDA: testület, intézmény, vállalat ügyeinek intézésével összefüggő dokumentum ('ügyviteli dokumentum')

album (lat.) 1752: 'névkönyv, vendégekönyv' "a rómaiaknál eredetileg fehér hirdetőablát jelentett, ma átv. ért.-ben ált.-ban nagyobb, quart v. folio alakú könyvet jelent" (SZE: 31)

aldina (lat.) 'Aldus Manutius (1450–1515) velencei nyomdász műhelyében készült könyvek gyűjtőneve'; nyomdajegye (<http://www.italnet.nd.edu/Dante/text/1502.venice.aldus.html>). NDA: gazdag zenei vagy képtartalmú kiadvány vagy díszes könyv

Manutius nyomdajegye

alfabetikus (gör.–lat.) 1510: 'a betűk összessége szerinti, betűrendes'

almanach (arab) 1613: 'naptár', később: 1. 'évkönyv', 2. 'eredetileg naptár, melynek irodalmi része az idők folyamán egyre nőtt, s ez vált lényegesebbé'. NDA: általában évente, esetleg annál ritkábban megjelenő, magát évkönyvnek nevező időszaki kiadvány

anagramma (gör.) 'rejtjeles szerzőnév', név helyett betűjeleket használó szerzői név, pl. Tompa Mihály – anagramma segítségével – Kelemér betűiből kirakott álneve: Rémm Elek (<http://www.gradatio.hu/nagykonyvtar/kiallit/kelemert/>)

analectum (lat.) 1. 'egy v. több író munkáiból összeállított szemelvények', 2. morzsalékot, ételhulladékot, ill. az ezt eltakarító rabszolgát jelentette, tréfás kétértelműséggel az elhullatott, elfelejtett versek összegyűjtője v. gyűjteménye (SZE: 32). NDA: kis terjedelmű, füzetszerű vagy néhány lapnyi kézirat

analitikus (gör.–lat.) 'elemző'

anepigrapha (gör.) 'cím nélküli könyv'

annales (lat.) (tsz.) 'évkönyv', 'krónika'

annotáció (lat.) 'pár soros ismertetés, magyarázó jegyzet'. NDA: az eredeti tartalom lényegét legfeljebb 500 karakter terjedelemben összefoglaló, a dokumentum részét nem alkotó tartalmi kivonat

anonim (gör.–lat.) 'névtelen' mű vagy szerző

antikva (lat.) 1. 'reneszánsz betűtípus', 2. 'álló latin betű, melynek felfelé menő vonalai vékonyak, a lefelé tartók pedig vastagabbak'. A már említett Aldus Manutius nyomdájához köthető a betűtípus kialakulása

antológia (gör.) 'szöveggyűjtemény', a görög szó eredeti jelentése 'virágfüzér'. NDA: írók vagy tárgykör műveiből válogatott (szemelvényes) gyűjtemény

apellatívum (lat.) 'ha egy mű szerzője saját neve helyett köznévvvel jelöli magát (pl. "Egy írástudó")', 'közfőnév'

apographon (gör.) 'másolat, példány' (lat.: exemplar)

apoztróf (gör.) 'hiányjel'

appendix (lat.) 'függelék', toldalék. NDA: dokumentum vagy egyéb, nem dokumentum jellegű kiegészítő anyag, amely a dokumentum járulékos része, és általában vele együtt használandó, bár attól fizikailag elkülönül ('melléklet')

armárium (lat.) "eredetileg fegyvertár, később könyvtár, könyvszekrény, innen ered a magy. almárium szó is" (SZE: 35), almárium 1517: 'szekrény'

asszisztens (lat.) 1811: 'segédkező', a könyvtári nyelvben már a 19. század végén használatos, 100 évvel később újra feltűnik könyvtáros asszisztens alakban

atlasz (gör.) 1749: 'térképalbum', majd 'térkép-könyv', R. Mercator 1595-ben megjelent térkép-gyűjteményének szimbolikus címéből terjedt el a dokumentumtípus neve, melynek jelentése: 'térképlapokat tartalmazó könyv'. NDA: térképek, illetve szemléltető képek könyv alakú gyűjteménye

attitulatio (lat.) 'címezés'

attitulatio libri (lat.) 'a könyv címe'

audiovizuális (lat.) 'hangosképes'. NDA: hang és kép együtteséből álló dokumentum. Tágabb értelemben minden hangzó, minden képi és minden hang és kép együtteséből álló dokumentum ('audiovizuális dokumentum')

auktor, autor (lat.) 'szerző, író, alkotó'. NDA: az a természetes személy vagy testület, aki/amely a dokumentum vagy annak fő része szellemi tartalmának alkotója, aki/amely a tartalomért elsősorban felelős ('létrehozó'); az írott dokumentumok esetében például a szerzők, vizuális dokumentumok esetében például az alkotóművészek, fényképeszek vagy illusztrátorok

aurea sectio (lat.) 'a könyv lapszéleinek aranyozása'

autobiográfia (gör.) 'önéletrajz'. NDA: írója életének adatait, eseményeit leíró rövid írás

autográf (gör.) 'eredeti, sajátkezű írás'. NDA: ismert szerző saját kezűleg írt kézírata; különleges tintával készített írás könyvomas sokszorosítása, illetve annak eredménye

automata (gör.–lat.) 1693: 'önműködő'

autopszia (gör.) 'személyes tapasztalat alapján'

B.L.S. (lat.) 'üdvözlét a nyájas olvasónak' régi könyvek kezdetén található köszöntés (Benevolo Lectori Salutem vagy rövidebb, *Lectori Salutem* alakban)

bestiarium (lat.) 'állattani v. állatmesés könyv', a beste: 1490: 'állat' és a bestia: 1507: 'gonosz' szavakból

bibliator (gör.) 'könyvmásolók és könyvkereskedők középkori neve'

bibliofília (gör.) 'könyvrájangás, könyvbarátság', 'ritka könyvek gyűjtése'

bibliográfia (gör.) 1835: 'könyvtan, könyvesmerés tudománya, könyvészet' (Mnyt-esz 1/295). NDA: szöveges dokumentumok dokumentumleírásainak szerkesztett jegyzéke

bibliográfus (gör.) "az ókorban másolót, a könyvnyomtatás feltalálása után könyvnyomdászt jelentett, ma könyvészt, könyvszakértőt jelent" (SZE: 38), a kifejezés már 1817-ben előfordul, szerepel 1854-ben a Tudományos Gyűjteményben is

bibliológia (gör.) 'a könyvtesttel foglalkozó ismeret'

biblion, biblia (gör.) 'könyv, könyvek' (a gör. biblia eredetileg faháncsot jelentett, mai jel.-e az ó- és újtestamentum könyveinek gyűjteménye), 1531: 'szentírás'

bibliotafus (gör.) "könyvrejtegető, régen könyvtárőr" (SZE: 38)

bibliotéka (gör.) 1765: 'könyvtartó, könyvgyűjtemény, könyvtár'

bibliotekárius (gör.–lat.) 'könyvtáros'

bibliotekográfia (gör.–lat.) 'könyvtártan'

bibliotekonómia (gör.–lat.) 'könyvtártan'

bilingvis (lat.) 'kétnyelvű'

biobibliográfia (gör.) 'életrajzi vagy személyi bibliográfia'

biográfia (gör.–lat.) 'életrajz'. NDA: emberi élet, sors művészi, tudományos vagy köznapi, gyakorlati célra készült leírása

botanicum (gör.–lat.) 'füvészkönyv, növénytan', botanika 1778: 'növénytan'

breviárium (lat.) 'szemelvénygyűjtemény'. NDA: szerzetesek, papok számára előírt, naponta olvasandó zsoltárokat, imákat, bibliai részleteket, le-

gendák kivonatát tartalmazó hivatalos katolikus gyűjtemény

calamus lásd **kalamus**

capsa (lat.) 'tok, börtok, táská a könyvtekercesek, papiruszok megőrzésére az ókori könyvtárakban', kápsa: 1372: 'tarisznya, iszák', később 'szelence, tok', majd 'könyves láda' jelentésben

carton (lat.) 'térkép', később: karton 1800: 'rétegesen préselt, kemény papírlemez, kéregpapír'

cédula (gör.) 'papírlap' és (lat.) scida, kicsinyítőképzős alakja „scidula”: 'cédula, papírlap, papírlapocskák'

cenzára (lat.) 1572: 'vélemény', később: 'ellenőrzés', nyomtatásra szánt dokumentumok felülvizsgálata

charta, carta (gör.) 'írásra alkalmas papiruszlap, papír'

cimélia (gör.) 'könyvtárak és egyházi kincstárak régiségei, kincsei'

cognomen (lat.) 'ókori klasszikus szerzők megkülönböztető neve, melléknév, ismertetőnév'

collatio (lat.) bibliográfiai értelemben 'a könyv teljességének vizsgálata, állapotleírása, teljes példánnyal való összehasonlítása'

convolutum (lat.) 'több, különböző könyv egybekötve'

corvina lásd **korvina**

curriculum vitae (lat.) 'önéletrajz', 'pályafutás'

custos (lat.) 1. '(múzeumi és könyvtári) őr', 2. 'őr-
szó a lap alján', 3. 'örjegy', a raktári helyről kiemelt, példányt helyettesítő karton neve

decimális (lat.) 'tizedes, tizedes rendszerbe tartozó'

decimátor (lat.) 'könyvtári tisztviselő, aki a decimálást végzi'

dedikálás, dedikáció (lat.) 'ajánlás', korábban főleg a szerző háláját fejezte ki a könyv kiadását támogató mecénás iránt, dedikál 1585: 'szentel', dedikáció 1789: 'ajánlás'

deletio (lat.) 'törlés'

desiderátum (lat.) 'kívánságlista a beszerzendő könyvekről'

deszkriptor (lat.) a descriptio 'leírás' 'tagozódás' szóból, 'leíró lexikai egység'. NDA: szűkebb értelemben tezaurusz dokumentumok tartalmi leírására és keresésére kitüntetett lexikai egysége. Általános értelemben minden, a dokumentumok tartalmi leírására és keresésére használt kifejezés

diárium (lat.) 'napló'. NDA: személyt vagy intézményt érintő események személyes tapasztalattal rendelkező személy(ek) (napenkénti vagy napokra vonatkozó) följegyzéseiből keletkező dokumentum

dictionarium (lat.) 'szótár'. NDA: nyelv vagy nyelvek szavait tartalmazó dokumentum ('szótár'); 'dictionary', 'Wörterbuch' a betűrendes szótár;

'glossary', 'Glossar' a betűrendes értelmező szótár; 'vocabulary', 'Vokabular' a szisztematikusan rendezett értelmező szótár

diphterai (gör.) 'börtekerces, a könyv görög öse'

disszertáció (lat.) 'tudományos v. doktori értekezés'. NDA: a szerző kutatásairól és eredményeiről beszámoló dokumentum, melyet tudományos vagy szakmai minősítésre való jelölésének alátámasztásaként terjeszt elő

diptychon (gör.) "a könyv egyik öse a (görögök-nél, rómaiaknál használt) viasszal bevont fa, vagy elefántcsont lemezpár, kapcsokkal egybefűzve, amelyre az íróvesszővel (stylus) vésték a betűket" (SZE: 55)

dokumentum (lat.) 1781: 'hiteles tárgyi vagy írásos bizonyíték, dokument', 'okirat', mai ált. könyvtári értelme mindenféle ismerethordozóra vonatkozik. NDA: rögzített információból és hordozójából álló egység

donatus (lat.) 'a 4. sz.-i Donatus-féle latin nyelvtannak fatáblákról készített 14–15. sz.-i kiadása'

duplikáció (lat.) 'megkettőzés, ismétlés'

duplikátum (lat.) 'másolat'

duplum (lat.) 1734: 'kettős, kétszeres', 1863: 'másodpéldány'. NDA: dokumentum valamely példányának változatlan megismétlődése ('másolat')

duplum venditum (lat.) 'eladott másodpéldány'

editio (lat.) 'kiadás, kiadvány'. NDA: a dokumentumnak valamennyi példánya, amelyet ugyanarról az eredeti (mester) példányról készítettek, illetve hálózaton megjelenő dokumentum esetében az, amit a dokumentumot nyilvánosságra hozó személy vagy testület kiadásként jelöl meg

editio princeps (lat.) 'első kiadás' "a bibliofília egyik legfontosabb szempontja ezek gyűjtése" (SZE: 58)

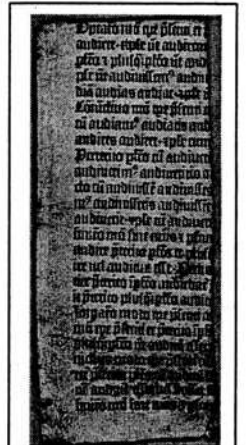
editor (lat.) 'könyvkiadó, kiadó'. NDA: az a természetes személy vagy testület, aki/amely anyagi és/vagy adminisztratív, irányítási felelősséget vállal a dokumentum nyilvánosságához közvetítéséért

egzemplár (lat.) 'másolat, példány vmely sokszorosított könyvről'. NDA: dokumentum fizikai előfordulása ('példány')

elenchus (lat.) 'tartalomjegyzék'

elzevir '16–17. sz.-i hasonnevű holland könyvkiadó család kiadványai'

embléma (gör.-lat.) 1805: 'könyvdíszítés a címla-

Aelius Donatus:
Ars Minor,
Mainz: Johann
Gutenberg, ca.
1450

pon v. a könyv tábláján'. NDA: védjegy jellegű jelképes rajz vagy jelvény

enchiridium vagy **enchiridion** (gör.) 'kézikönyv, kis könyv', Szent Ágoston egyik művének címéről

enciklopédia (gör.–lat.) 1653: 'tudományos kézikönyv', 'a tudományoknak és ismereteknek többnyire tematikusan átfogó összefoglalása', "az ó- és középkorban a hét szabad művészet ismeretkörét jelentette, neve is innen ered: enkyklios paideia", vagyis 'körben tanítás' (SZE: 59–60). NDA: címszavak összefüggéseiben rendszerezett (nem betűrendes) szerkezetű, rövid, közérthetőségre törekvően írt, önálló cikket tartalmazó adattár

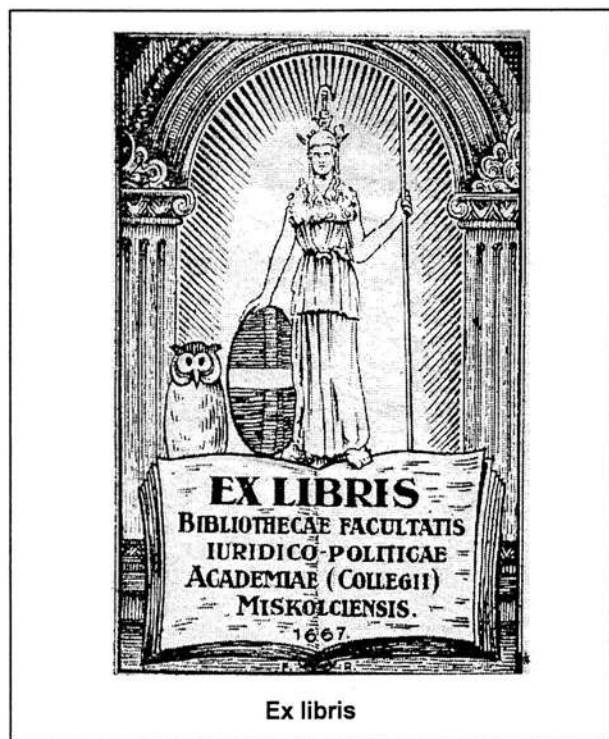
ephemer, **efemer** (gör.) 'újságok, folyóiratok gyakori jelképes címe' (ephemera: kérész, egynapos életű állatok nevéből) (SZE: 60), 'átmeneti, rövid életű'

epigráf (gör.) 'fölrirat, cím, könyvcím, épületek fölrirata'

errátum (lat.) 'tévedés, sajtóhiba'

et alii (lat.) 'és mások' – szerzőségi közlés szabványos helyettesítése, rövidítve: et al.

ex libris (lat.) '... könyveiből', 'tulajdonjegy, könyvjegy'. NDA: könyvtábla belsejébe ragasztott vagy nyomott, a tulajdonos nevét (esetleg címerét, jelképét stb.) tartalmazó kisgrafika

Ex libris

explicit (lat.) 'középkori kolofon zárószava', 'végződik' jelentésben

faksimile (lat.) 1831: 'pontos hasonmás valamely eredeti kiadásról', 'hasonmás kiadás'. NDA: kép-

nek, szövegnek, kéziratnak, kottának, okmányoknak, rajznak nyomdai eljárással készült, eredeti méretű, teljesen hű mása

faktográfia (lat.) 'tényközlő tájékoztatás, adatközlő forrás'

fasciculus (lat.) 'kis csomag, köteg, bibliográfiailag a nagyobb terjedelmű könyvek egy-egy kisebb része, folytatásokban megjelenő egy-egy füzet, kötete'

filiálé (lat.) filialis, 'leányvállalat', 'fiók-' könyvtári értelemben 'fiókkönyvtár'

fóliáns (lat.) 1748: 'nagy alakú, vastag könyv', az ív kettéhajtásából származó nagyság

fólió (lat.) 1835: 'ívrét' vagy 'ilyen alakú könyv'

folium (lat.) 'falevél, később levél, lap a könyvben'

folium rectum (lat.) 'a lap első oldala'

folium versum (lat.) 'a lap hátoldala'

formátum (lat.) 'könyv nagyságára, méretére és alakjára vonatkozó információk', melyek a tárolást meghatározhatják, az újlat. liber formatus jelentése 'megformált könyv'

frontispicium (lat.) 'címlapdísz, könyvcímkép'

hártya (gör.) 'papirusz, írás, levél'

hebdomadalis (gör.–lat.) 'hetilap'

herbárium (lat.) 1594: 'növénytan, fűvészkönyv'

hungarikum (lat.) 'Magyar vonatkozású szellemi alkotás, történelmi vagy természetrajzi lelet'. NDA: Magyarország mindenkori területén, vagy a külföldön magyar nyelven, vagy magyar szerzőtől megjelent, illetőleg magyar vonatkozású dokumentum, függetlenül attól, hogy nyilvánosságra hozták-e vagy sem

illuminátor (lat.) 'kódexdíszítő mester, iniciálé-rajzoló'

illusztráció (lat.) 1831: 'magyarázat, szemléltetés', 1858: 'szövegekép'. NDA: szemléltető szöveg, kép, zene, hang

illusztrál (lat.) 1683: 'megvilágít, megmagyaráz'

imperiál fólio (lat.) 'a legnagyobb fóliáns mérete'

impresszum (lat.) '(könyv)nyomtatásra, megjelenésre vonatkozó adatok'

incipit (lat.) 'kezdődik', az explicit ikerszava a régi nyomtatványokon. A címlap megjelenése előtt azokat a bibliográfiai adatokat tartalmazta, amelyek a könyv azonosításához nélkülözhetetlenek, lényegében a címlap elődjének tekinthető

index (lat.) 1690: 'óramutató', 1807: 'jegyzék, tárgymutató', 'betűrendes mutató', átv. ért.-ben 'tiltott könyvek jegyzéke'. NDA: dokumentumban szereplő kifejezések felsorolása az oldalszám feltüntetésével ('mutató'); tanulmányi eredményről kiállított okirat ('iskolai bizonyítvány')

indikátor (lat.) 'jelző, mutató, jelzőtábla, mutatótábla', a 19–20. sz. fordulóján a kölcsönözhető, 'bent lévő állományt' jelezte az olvasóknak

indorsatum (lat.) 'hátirat, felzet'

információ (lat.) 1556, 1631, 1789: 'tájékoztatás, felvilágosítás' (Mnyt-esz), később adat, ismeret, hír. NDA: a jel "tartalma"; tágabb értelemben az anyag és az energia mellett a harmadik alapvető fizikai kategória

iniciálé (lat.) 'kódexek díszes kezdőbetűje', a miniatör műve, az initio: 'megkezd' szóból származik

inkunábulum (lat.) 'bölcső, eredet, őnyomtatvány', az 1500 végéig készült nyomtatványok gyűjtőneve. NDA: Európában 1501 előtt megjelent, szedésről készült nyomtatvány

inszkripció (lat.) 'felirat, bejegyzés, a könyv címe'

institutum libri (lat.) 'a könyv tárgya, terve'

integrál (lat.) 'egységesít, összevon'

interfoliatio (lat.) 'a könyv lapjai közé, pótlások, jegyzetek s más feljegyzések céljaira kötött fehér lapok, ill. az ilyen módon kötött könyvek' (SZE: 75)

inventárium (lat.) 1553: 'leltár'. NDA: készletet számszerűleg (és pénzértékben) felsoroló kimutató

involucrum (lat.) 'könyvfödél, boríték, tok'

kalamus (lat.) 'ókori írónád, írotoll' a ferdén meghegyezett kákaszáj, utóbb (kb. Kr. u. 3. század óta) az írónád, a Keleten ma is oly nagy művészetel kezelt *kalam* (innen: kalamus, kalamáris) (<http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1998/9851/kodex/images/1615-1.jpg>)

kalendárium (lat.) 'naptár'. NDA: a naptári adatokon kívül az egyes napokhoz vagy időszakokhoz kapcsolódó gyakorlati tevékenységekre, foglalkozásokra vonatkozó tanácsokat, közhasznú ismereteket és irodalmi szemelvényeket is közlő naptár

kalligráfia (gör.) 'kézi szépírás', melyet a Sallai-Sebestyén kézikönyv szerint 'könyvtárirás' néven korábban még tanítottak a könyvtárosoknak

kardex 'kartotékszekrény, időszaki kiadványok érkeztetéséhez és nyilvántartásához alkalmazott, a katalóguscéduláknál nagyobb méretű kartotéklapok számára'

kartoték (gör.) 1698: Kassa: "schartétákban", 1917: 'adatnyilvántartó lapok összessége', a század közepéig 'katalógus' jelentésben használták a könyvtári szaknyelvben

klasszifikáció (lat.) 'osztályozás'. NDA: dolgok besorolása osztályozási rendszer osztályaiba; dokumentumok és keresőkérdések tartalmi feltárása osztályozási rendszer segítségével

katalógus (gör.-lat.) 1559: 'jegyzék, lajstrom', rendszerint betűrendes lista, eredetileg a hadköteles férfiak névsorát jelentette (SZE: 42), ma a könyvtári, feltárt dokumentumok visszakeresésének több szempontú eszköze. NDA: dolgok vagy személyek rendezett jegyzéke

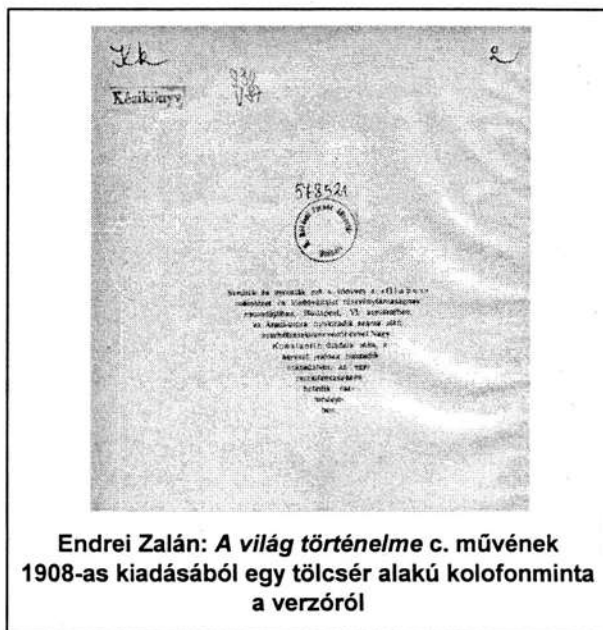
kategória (gör.) általános logikai fogalom, korábban 'alapfogalom', 'törzsfogalom', szűkebb értelemben osztály, csoport

kódex (lat.) 1559: 1. 'törvénykönyv', 2. 'rég, kézzel írott könyv', eredetileg fatörzset, később a kéziratos könyv tábláját jelentette. NDA: a könyvnyomtatás elterjedése előtti időből származó, kézzel írott könyv

kolléga (lat.) 1572: 1. 'kartárs', 2. 'pajtás', ma munkatárs

kolligátum (lat.) 'több, valamilyen szempontból összetartozó vagy egymástól független, egybekötött mű', 'gyűjtökötet'. NDA: több könyv – többnyire könyvtári – egybekötésével létrejövő dokumentum

kolofon (gör.) 'kiadásra vonatkozó adatok', "a kódexek és őnyomtatványok utolsó sorai, a könyv címlapját pótolták..., legtöbbször lefelé csúcsosodó tölcser alakúra formálták, sorai egyre rövidülnek, s alul egy szóban végződnek" (colophon: 'csúcs') (SZE: 45), 'zárócím'

Andrei Zalán: *A világ történelme* c. művének 1908-as kiadásából egy tölcser alakú kolofonminta a verzóról

kolumna (lat.) 'oszlop, hasáb, nyomtatott oldal'

kompakt (lat.) 'tömött, tömör, sűrű'

kompatibilis (lat.) 'összeférhető, összekapcsolható, csatlakoztatható'

konferencia (lat.) 1708: 'tanácskozás'

konzultáció (lat.) 1812: 'tanácskozás', 1835: 'tanács-kérés'

kópia (lat.) 1748: 'másolat', 'hasonmás'

korvina (lat.) 1891: 1. 'Mátyás király könyvtára', 2. 'az e könyvtárból való könyvek egyike', a lat. *corvus* 'holló' szóból

kotta (lat.) 1538: 'számjegy', 1636: 'hangjegy', 'hangjegyírással készült dokumentum'. NDA: a

zenemű hangjegyes (vagy azokat pótló) lejegyzését tartalmazó, kéziratos vagy nyomtatott dokumentum

kresztomátia, chrestomatia (gör.) 'szöveggyűjtemény'. NDA: klasszikus művek szemelvényeit tartalmazó szöveggyűjtemény

kriptonima (gör.) 'szerzői betűjeles rejtett név'

krónika (gör.–lat.) 1527: 'történeti mű, korrajz'. NDA: a történetírás korai műfaja, illetve események időrendi feljegyzése, valamint azokról beszámoló irodalmi alkotás vagy audiovizuális dokumentum

kronogramma (gör.) "rövid vers v. jelmondat, amely a könyv megjelenésének időpontját rejti magába, s úgy fejthető meg, ha a mondat szavainak kezdőbetűit, azok római számértékét összeadjuk" (SZE: 43) pl. SICVLICIDIVM: 1764: a mádэфalvi veszedelem: 'székelyöldöklés'

krúda (lat.) 'az ívekben lévő (nem hajtogatott, fűzetlen) könyv'

kumulál (lat.) 'felgyűjt, felhalmoz, tetéz'

kuratórium (lat.) kurátor: 1708: 'megbízott, gondnok', kuratórium: 'irányító és felügyelő testület'

kurrens (lat.) 1724: 'körözlevél, körlevél', később: 'folyó-, folyamatos' jelentésben használatos

kvar (lat.) 'negyedrészt alak'

lajstrom (lat.) 1516: 1. 'jegyzék', 2. 'számveteli könyv', 'nyilvántartó könyv', 3. 'katalógus' jelentésben. NDA: egynemű adatok felsorolását tartalmazó dokumentum ('jegyzék')

lectorium (lat.) 'olvasóterem, olvasópolc'

lectrum (lat.) 'olvasóállvány', amelyre a középkorban a súlyosabb, nagyobb könyveket tették (SZE: 78)

legendárium (lat.) 'szentek életéről szóló mű'. NDA: szentek legendáinak gyűjteménye ('legendárium'); vallási személy, hely, időszak mesénél valószínűsőbb, mondánál egyszerűbb és vallásosságtól áthatott története ('legenda')

lektor (lat.) a könyv kéziratát bíráló, ellenőrző „olvasó”, szakértő

lexikon (gör.–lat.) 1627: 1. 'szótár', 2. 'betűrendes ismerettár, kézikönyv'. NDA: a címszavak betűrendjében szereplő rövid, közérthetőségre törekvően írt, önálló cikkeket tartalmazó adattár

liber (lat.) 'könyv', eredetileg faháncs

liber manualis (lat.) 'kézikönyv'. NDA: tudományág vagy más ismeretág eredményeit és más adatait rendszerező, összefoglaló, illetve adott felhasználói kör számára szükséges ismereteket tartalmazó könyv ('kézikönyv')

librarium (lat.) 'könyvszekrény'

librarius (lat.) 'könyvtáros, könyves'

lista (lat.) 1661, 1704: 'jegyzék, lajstrom'

makulatúra (lat.) 1796: 'hibásan nyomott ív, selejtes papír'. NDA: egynemű adatok felsorolását tartalmazó dokumentum ('jegyzék')

manuale (lat.) 1. 'kézikönyv', 2. 'könyvtartó tok'

manuscriptum (lat.) 'kézirat'. NDA: kézzel vagy géppel írt vagy rajzolt eredeti dokumentum ('általános értelemben'); testületeknél a hivatalos munka során keletkezett ügyiratok ('levéltári értelemben'); kéziratnak minősülő ügyviteli dokumentum ('ügyviteli értelemben')

mappa (lat.) 1748: 'térkép'. NDA: a Föld vagy más égitest felszínének arányosan kisebbített, illetve egyezményes jelöléseket tartalmazó felülnézeti ábrázolása sík lapra

membrana (lat.) 'a pergamen latin neve'

memória (lat.) 1591, 1832: 'emlékezet'

minerva (lat.) 'jelképesen tudományos folyóiratok címe', a tudományok istennőjének (Pallasz Athéné) latin névváltozatából

miniator (lat.) 'a kódex díszítője, az iniciálék mestere'

miniatúra (lat.) 'rajz v. festés a kódexekben', melynek alapszíne majdnem mindig a piros minimum (pl. iniciálé is), innen a miniator és miniatúra elnevezés

monográfia (gör.) 'részletes tanulmány egy kérdéskörrel' (monos: 'egy', graphia: 'írás'). NDA: adott kérdés, tárgy átfogó, sokszor a teljesség igényével elvégzett feldolgozását tartalmazó könyv

mottó (lat.) a népies 'muttum' 'mukkanás' szóból, a dokumentumot bevezető tömör 'jelige, jelmondat, lényegi gondolat' neve

multiplikáció (lat.) 1. 'szorzás', 2. 'sokszorosítás'

nómenklatúra (lat.) 1. 'névjegyzék', 2. 'szakkifejezések szótára'. NDA: tudományban, szakterületen használt szakkifejezések gyűjteménye, szabályokon alapuló (kémiai, állat- és növénytan stb.) elnevezési rendszer fogalmi meghatározások rendszere, szójegyzék

norma (lat.) 1763: 'szabály, előírás', 1883: 'megrövidített könyvcím a nyomdai ív első oldalának alsó részén'. NDA: magatartást, cselekvést, illetve annak eredményét meghatározó, a benne meghatározott körre kiterjedő hatályú előírások összessége ('szabályzat'); tevékenységekre vagy azok eredményére szabályokat, irányelveket vagy jellemzőket tartalmazó dokumentum, amelyet egy közmegegyezéssel létrehozott szerv jóváhagyott, általános és ismételt használatra azzal a céllal, hogy adott vonatkozásban a rend optimális mértéke elérhető legyen és a közösség érdekeit optimálisan szolgálja ('szabvány')

TÉLI DAL.

Hagyadt Zephyrek lengedezéseit
A zúgó Boreas mord szele váltja fel;
S már a parti virág, melyet a hús patak
Rengő habbal öblít vala.

Hervadt kelyhe körül dérkoszorút visel;
S szilfáinkra Aquilo, melyeket a jegyes
Erelt fürtjeivel nyájasan átültet,
Ismét téli fagyot lehel.

S a hol néma liget csöndes homályiban,
Krisztályér fejinél, erdei hangokon
Phyllis énekolám, pázsitos hantomat
Száras gally s jeges hó lepi.

Hagyd a mord Aquilót, Imre, csikorgani!
De mi vagy Dorilis vagy Lili karjain
A bús télnék, öröm s tölt poharak között,
Üzzök terhes álmaidat.

Majd ha Phoebus az ég déli határából
Országunkra kegyesebb fényvel alá mosolyg,
Es fagyalt mozeink tunya vidékéről
A hóhalmokat elveri:

DAYKA KÖLTEMÉNYEI.

Dayka Gábor könyvének rövidített címe
a 17. oldalon

numero (lat.) 1627: 'szám'

numerus currens (lat.) 'folyószám'

officina (lat.) 'műhely', 'könyvnyomtató, könyvkészítő műhely', a mai 'kiadó' értelemben

oktáv (lat.) 'nyolcadrés alak' (nyolcad ív)

opus (lat.) 'mű, alkotás'. NDA: szellemi értéknek tekintett egység ('mű')

orgánium (lat.) 1840: 'hírlap, közlöny, szakfolyóirat' régies neve

ostrakon (gör.) 'a könyv ókori őse, cserép, melyre betűket véstek'

pagina (lat.) 'oldal, lap' eredetileg írotábla

palimpszeszt(us) (gör.-lat.) "felülírt" pergamen vagy papirusz kézirat, amelyen az eredeti, eltávolított szövegre takarékoságból új szöveget írtak

panteon (gör.) 'könyvsorozatok, folyóiratok, könyvkiadók szimbolikus címe'

papirusz (gör.-lat.) papiros: 1508: 'papír', papirusz: 'Nílus-menti vizinövényből írás céljára készült információhordozó, melyet az ókori könyvtárban tekercselve tároltak'

pars (lat.) 'rész', többkötetes művek része; teauruszokban a része reláció szabványosított magyar neve (P)

patriotika (gör.-lat.) 'nemzeti irodalmak gyűjtőfogalma'

pegma (gör.) '(könyv)állvány, könyvespolc'

penna (lat.) a középkori 'toll, íróttoll' neve, amely általában ferdére vágott lúdtollból készült

perforáció (lat.) "átlukasztás, könyvtárak jele a könyvekben, amely a bélyegzők alkalmazása helyett a lapoknak betűkkel történő átlukasztásából áll" (SZE: 95)

pergamen (gör.) 1533: '(írás céljára is használt) simára kidolgozott állatbőr' (juh-, kecske-, borjú- v. kutya-bőr), (Pergamon ókori kisázsiai városról)

periodikum (lat.) periodikus: 1789: 'időszaki kiadvány (folyóirat)'. NDA: előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány, amely egymást követő részekből áll, melyeket rendszerint számozásuk, kelezésük, kronologikus vagy egyéb megjelölésük alapján lehet megkülönböztetni egymástól ('időszaki kiadvány')

permutál (lat.) 'felcserél, áthelyez'

pertinens (lat.) 'lényegét érintő'

poliglott (gör.) 'többnyelvű' (szótár, könyv)

poligráfia (gör.-lat.) 'nyomdászat', 'nyomdai eljárások gyűjtőneve'

posztumusz (lat.) 'hátrahagyott v. a szerző halála után megjelenő művek'

praesens, praezens (lat.) 'jelen, jelenléti', helyben használatos (nem kölcsönözhető) anyag, könyvállomány

prezentációs címlap (lat.) ünnepi alkalomra kiadott dokumentumok címlapja, amely feltünteti az ünnepelt nevét és az alkalmat, mely a kiadást motiválta

program (gör.) 1770: 'cselekvési tervezet'. NDA: számítógéppel végrehajtható utasítások sorozata ('program [szoftver]'); műsorszámok rendezett terve, áttekintése ('műsorrend')

pronomen (lat.) 'előnév', ókori szerzők nevében

prológius (lat.) 'előszó'

pseudonim (gör.) 'álnévvel megjelenő mű'

publikáció (lat.) 1796: 'közlés, közlemény', 1808/1894: 'nyilvánosságra hozatal, közzététel', eredetileg elkobzás, magánvagyonnak közkinccsé tétele, kincstárba vétele (SZE: 101). NDA: terjesztésre szánt dokumentum ('kiadvány')

publikál (lat.) 1645: 'közzétesz'

quadrivium (lat.) a középkori hét szabad művészet (septem artes liberales) felső csoportjához tartozó tudományok gyűjtőneve, 'négy út találkozás' jelentésben (aritmetika, geometria, zene, asztronómia), Boethius elnevezése alapján

quartal (lat.) 'negyedév(folyam)'

raritás, tsz.: **rariora** (lat.) 'ritkaság', (könyvritkaság) lásd még vetustissima. NDA: nyomtatása, kötése, kiállítása, anyaga, illusztrációja, illetve tartalma miatt értékes és nehezen beszerezhető, ritka könyv ('könyvritkaság')

recenzió (lat.) 'ismertetés, műbíráló'. NDA: mű aktuális célú, objektivitásra törekvő tartalmi ismeretése

redundáns (lat.) 'terjengős közlés'

referál (lat.) 1548, 1556: 'hivatkozik'

referátum (lat.) 1884: 'beszámoló, előadás, előterjesztés', később 'kivonat', könyvtári értelemben tartalmi kivonat. NDA: az eredeti tartalom lényegét legfeljebb 2500 karakter terjedelemben összefoglaló, a dokumentum részét nem alkotó tartalmi kivonat

reference (lat.) 'tájékoztató, tájékoztatás'

regiszter (lat.) 1602: 1. 'jegyzék, lajstrom, 2. 'tárgy- v. tartalommutató'

rektó (lat.) 'első, elülső oldal, homlokoldal, címlap'

releváns (lat.) 'fontos, lényeges'

réma (gör.) 'beszéd, kijelentés, kifejezés', a közlendőnek az újdonságot, új mozzanatot hordozó része, a referátumok készítésében fontos szerepe van

remota (lat.) 'zárt raktár', 'tiltott könyvek tárolóhelye'

repertórium (lat.) 1. 'tárgymutató, címjegyzék', 2. (cikk)'bibliográfia', 3. 'forrásjegyzék'. NDA: időszaki kiadványokban megjelent részkiadványok, cikkek bibliográfiája

reprodukción (lat.) 1. 'ábrázolás, másolat', 2. 'sokszorosítás, lenyomat'. NDA: nem illusztratív célú képről nyomdai úton készített másolat

retrospektív (lat.) 'visszatekintő, visszamenőleges' pl. a feltárás

revízió (lat.) 1592: '(felül)vizsgálat', 1851: 'módosítás, változtatás', ma 'állomány-ellenőrzés' értelemben használjuk

rubrika (lat.) 'rovat', eredetileg vörös földet jelentett, később a törvény pirossal írt címét (SZE: 108), 1538: 'fejezet, szakasz'

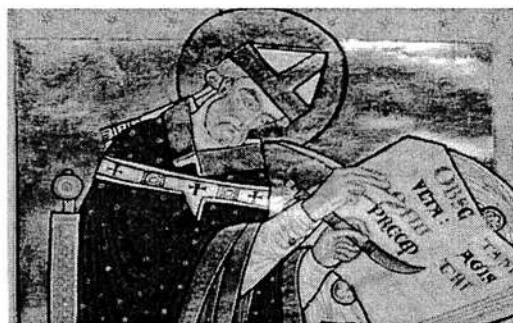
rubrikátor (lat.) 'az a könyvmásoló a középkorban, aki vörös v. más színnel aláhúzta a színes címet, s az iniciálékát is festette' (SZE: 108). Orosz nyelvterületen a rendező, csoportosító, osztályozási rendszerek neve, ennek nyomán használták egy ideig a Szovjetunióban és a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerben

rubrum (lat.) 'piros, vörös színt jelent', "rubrum volt a kódexek vonalzása, v. pl. a periratok borítékján az ügy (vörös tintával megjelölt) tárgya, lényege" (SZE: 108), ebben az értelemben a rubrum, mint színnel nyomtatékosított kiemelés, a tárgyszó őse

scriptor (lat.) középkori 'írnok, másoló'

scriptuarium (lat.) 'kéziratos szekrény, könyvnyomtatás előtti könyvtár'

scriptuarius (lat.) 'a kéziratos könyvtár őre', a kolostori kódexíró és másolószoba főnöke

Jean Miélot, a burgundi herceg scriptora könyvet másol (XV. század)

<http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1998/9851/kodex/images/1615-1.jpg>

sedecimo (lat.) 'tizenhatodré' alakú könyv

seira (gör.) 'sorozat'. NDA: előre meg nem határozott számú, önálló dokumentumok olyan csoportja, amelyben minden dokumentumnak saját főcímén kívül az egész csoportra vonatkozó címe (sorozatcíme) is van, és lehetnek más, az egész csoportra jellemző közös bibliográfiai adatai is. A csoporton belüli sorrendet kifejezheti a sorozaton belüli szám, de a sorrend lehet jelöletlen is

sematizmus (lat.) 1. 'táblázatos összeállítás', 2. 'címtár, névtár, névkönyv'. NDA: testület tagjaira vonatkozó adatok gyűjteménye (katonai és egyházi sematizmus)

signet (lat.) 'könyvdísz', címlapon v. fejezetek végén lévő, ábra v. monogram

sillybos, sillybes (gör.–lat.) "a könyv (papirusztekercs) címének feljegyzésére szolgáló színes szeltek (pergamenből v. egyéb anyagból), amely a tekercs felső szélére volt függesztve" (SZE: 112)

sine anno (lat.) 'év nélkül'

sine loco (lat.) 'hely nélkül'

sine nomine (lat.) 'név nélkül'

spatium (lat.) 'térköz, hézag'

stylos, stylus, stílus (gör.–lat.) eredeti jelentése a görögöknél és rómaiaknál: 'íróvessző', amelynek hegyes végével írták a viasztáblára a betűket, a lapos végével pedig a javításokat végezték, törölték, elsimították a viaszréteget a táblán

supereplibris (lat.) 'a könyv külső részén, kötésén található ex libris neve'

supplementum (lat.) 'kiegészítés, pótkötet'

syllabus (gör.–lat.) 'jegyzék, lajstrom'

szeperátum (lat.) 'különlenyomat'

széria, széries (lat.) 1896: 'sorozat', 'sor', tartalmilag és formailag összetartozóan megjelentetett dokumentumok

szigla (lat.) 'szókihagyás, rövidítés', főleg ösnyomtatványokban, vagy 'nagy kezdőbetűkből álló rövidítés, betűszó'

szignatúra (lat.) 'az ívszám jelzése' (16, 8, 4 v. 2), mely az ív első oldalán alul található

szurrogátum (lat.) '(tartalmi) kivonat, pótlék'. NDA: a dokumentumok tartalmát annak értékelése, bírálata nélkül közvetítő metaadat ('tartalmi kivonat')

tabula (lat.) 'a könyvek illusztrálására szolgáló kép, rajz, metszet' (a tábla kifejezés 1405 k. jelent meg)

téka (gör.–lat.) 1603, 1693: 1. 'könyvtár', "Szép nagy királyi téka, vagyon benne mintegy százezer könyv" (Mnyt-esz, 3/877), 1708: 'az a hely, ahol tartanak valamit', 2. 'könyves szekrény, polc', "Téka: Repositorium" (uo.)

téma (gör.) 1790: 'a közlés tárgya', a mondanivaló nyilvánvaló, ismert része

terminológia (lat.+ gör.) 'szakszókincs'

terminus technicus (lat.) 1835: 'műszó'

tezaurusz (gör.) 'szótár, a fogalmak közti logikai kapcsolatokkal' eredetileg kincstár, kincses ház, átv. értelemben gazdag tartalmú, bőséges anyagú művek címe. NDA: természetes nyelven kifejezett fogalmak szabályozott, szükség szerint változtatható szótára, melyben szabványos formában feltüntetik a fogalmak és szavak közötti összefüggéseket

titulatúra (lat.) 'címezés'

titulus (lat.) 1531: 'ranggal járó cím', majd: 'cím, könyvcím'. NDA: dokumentum megnevezésére szolgáló, abban szereplő szó, kifejezés vagy egyéb jelcsoport ('cím')

tomos, tomus (gör.–lat.) 'kötet'. NDA: könyv – általában fizikailag is, de adott esetben csak megjelölésével megkülönböztetett – önálló egysége, vagy kis terjedelmű könyvek, illetve időszak kiadványok részegységeinek egybekötésével létrejövő fizikai egység

totum (lat.) 'egész, egésze', tezaurusokban az egésze reláció szabványosított magyar neve (T)

transzkripció (lat.) 'hang v. kiejtés szerinti átírás' – a raktári jelzet megállapításában használatos

transzliteráció (lat.) 'betű szerinti átírás' – a bibliográfiai leírásban és egységesítésben használatos

trivium (lat.) a középkori „hét szabad művészet” alaptudományai, a grammatika, dialektika, retorika összefoglaló neve, Boethius alapján

unikum (lat.) 'egyetlen példányban megmaradt dokumentum'

vademecum (lat.) 'jőjj velem', zsebkönyvek szimbolikus címe. NDA: szakmai (gyakorlati) tudnivalókat tartalmazó kis alakú (év)könyv ('zsebkönyv')

verzó (lat.) 'lap hátoldala'

vetustissima (lat.) (tsz.) 'régí, ritka könyvek gyűjtőneve' a könyvtári állományban

volumen (lat.) 'tekercs, kötet', az ókori, tekercs alakú dokumentumok nevéből származó kötetelnevezés

xilográfia (gör.) 'fametszet', az első illusztrációs módszer

Irodalom

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967–1984.

BAKOS Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára. Bp., Akadémiai Kiadó, 1994. 843 p.

BUDA Attila: Könyvtári ismeretek kézikönyvtára. Bp., Korona, 2000. 292 p.

Könyvtári elnevezések és meghatározások. MSZ 2155-55, Bp., MSZH, 1974. 42 p.

SZOLNOKI Ernő: Bibliográfiai lexikon. Bp., Vörösvári Kiadó, 1943.

SZŐKE Ágnes: Antik eredetű szakszókincs. Bp., Athenaeum, 1999. 286 p.

Prókai Margit

(II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc)

Hagyomány és változás az indexelő és referáló szolgáltatásokban

A fenti cím a *Serials Review* című folyóiratban az e témában megjelent cikkekhez írt szerkesztői bevezető címének [1] szabad fordítása.

A referáló és indexelő szolgáltatások múltja

A túl sok információ jelszavát a 20. században kezdtük hangsúlyozni, de a probléma sokkal ré-

gebbi. A nyomtatás elterjedését követően hamarosan felismerték a kutatók, hogy hatékonyabban kell kezelniük a publikációk növekvő mennyiségét, amely akkortájt főként könyveket, almanachokat és hírleveleket jelentett. Ezért indította útjára *Denis De Sallo* 1655-ben a nyugati világ első tudományos folyóiratát *Journal des scavans* néven, amely 1816-ban *Journal des savantsra* változott. Néhány hónappal később e francia nyelvű folyóirat mellé zárkózott fel a brit Királyi Kémiai Társaság (Royal